

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Львівський національний університет імені Івана Франка
Біологічний факультет
Кафедра генетики та біотехнології

Затверджено
на засіданні кафедри генетики та біотехнології
(протокол № 17 від 29 серпня 2025 р.)

Завідувач кафедри.

Віктор ФЕДОРЕНКО

Силабус з навчальної дисципліни «Біоінформатика»
що викладається в межах ОПП «Біотехнології та біоінженерія» першого
(бакалаврського) рівня вищої освіти для здобувачів зі спеціальності 162
«Біотехнології та біоінженерія»

Львів 2025

Назва курсу	Біоінформатика
Адреса викладання курсу	вул. Грушевського 4, 79005 Львів
Факультет та кафедра, за якою закріплена дисципліна	біологічний факультет, кафедра генетики і біотехнології
Галузь знань, шифр та назва спеціальності	Галузь знань – 16 Хімічна інженерія та біоінженерія, спеціальність – 162 Біотехнології та біоінженерія
Викладачі курсу	Богдан Омелянович Осташ (лекції) Степан Іванович Тістечок (практичні заняття)
Контактна інформація викладачів	bohdan.ostash@lnu.edu.ua 032 2394407 stepan.tistechok@lnu.edu.ua http://bioweb.lnu.edu.ua/employee/ostash-b-o
Консультації по курсу відбуваються	<i>Очні консультації:</i> V семестр (2025 р), щовівторка, 11:30-13:00 <i>Онлайн-консультації:</i> у форматі “питання-відповідь” через електронну пошту, в робочі дні тижня, з 10:00-16:00; очікуйте на відповідь не пізніше ніж за три доби з моменту надходження питання
Сторінка курсу	https://bioweb.lnu.edu.ua/course/bioinformatyka
Інформація про курс	Курс розроблений так, щоб бакалаври набули фахові знання з аналізу нуклеотидних та амінокислотних послідовностей (НАП) за допомогою спеціалізованого програмного забезпечення. У курсі розглядаються біоінформатичні бази даних, основні математичні моделі НАП, методи попарного і множинного вирівнювань, моделей на їхній основі, зокрема великі мовні моделі, і як використовують у біотехнології. Курс включає теоретичний матеріал у вигляді лекцій і виконання лабораторних занять.
Коротка анотація курсу	Дисципліна «Біоінформатика» є нормативною дисципліною зі спеціальності 162 «Біотехнології та біоінженерія» для ОП бакалавра, яка викладається в 5 семестрі в обсязі 3 кредитів (за ECTS). У 2025 року у базах даних є інформація про гени більше 500 000 організмів, або більш ніж 21×10^{12} пар нуклеотидів. Це колосальна кількість інформації про генетичну основу життя, і її кількість неупинно зростає. Систематичний аналіз усього масиву даних експериментальними методами нереалістичний як економічно так і технологічно. Це стимулювало розвиток методів комп'ютерного аналізу НАП, що допомогли упорядкувати дані у межах різних веб-сервісів. Найважливішим результатом синтезу молекулярної біології, геноміки, інформатики, комп'ютерних технологій і статистики – біоінформатики – стало те, що ця нова галузь перетворилася у самостійне знаряддя наукового відкриття. Курс “Біоінформатика” включає розділи, присвячені структурам баз даних; попарному і множинному вирівнюванню НАП; моделям, що узагальнюють множинні вирівнювання; основам філогенетичної реконструкції на основі; передбаченню функцій генів і пошукові мотивів у НАП; передбаченню тривимірних структур білків; аналізу молекул РНК.
Мета та завдання курсу	Мета: сформувати у слухачів курсу систему знань про основні бази даних нуклеотидних й амінокислотних послідовностей (НАП) та їхнього комп'ютерного аналізу, зокрема попарного і множинного

	<p>вирівнювання, моделей на основі вирівнювань, філогенетичної реконструкції на основі НАП.</p> <p>Завдання: а) викласти концептуальні математичні та молекулярно-біологічні засади, на яких ґрунтується біоінформатика; б) ознайомити студентів з наявним арсеналом методів біоінформатики, їхніх можливостей і обмежень, останніх тенденцій розвитку дисципліни; в) сформулювати у студентів арсенал активних знань у галузі цієї дисципліни, тобто навчити їх формулювати наукові питання, відповіді на які можна шукати із залученням методів біоінформатики.</p>
Література для вивчення дисципліни	<p>Основна література:</p> <p>Базова:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Осташ Б.О. Біоінформатика: аналіз генетичних послідовностей. Електронний підручник. Видавничий центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2022, 232 стор. ISBN 978-617-10-0729-1. Доступ онлайн: http://dspace.lnlibrary.lviv.ua/handle/123456789/169 2. Higgs PG, Attwood TK. Bioinformatics and Molecular Evolution. Blackwell Publishing, Oxford, 2005. 398 p. ISBN 1-4051-0683-2. <p>Допоміжна:</p> <ol style="list-style-type: none"> 3. Durbin R, Eddy S, Krogh A, Mitchison G. Biological Sequence Analysis. Probabilistic Models of Proteins and Nucleic Acids. Cambridge University Press, Cambridge, 1998. 371 p. ISBN-13 978-0-521-62971-3 4. Borodovsky M, Ekisheva S. Problems and Solutions in Biological Sequence Analysis. Cambridge University Press, Cambridge, 2006. 362 p. ISBN-13 978-0-521-61230-2 5. Bioinformatics: a practical guide to the analysis of genes and proteins, 2nd Ed / AD Baxevanis, BFF Ouellette. – New York: John Wiley & Sons, 2001. – 455 p. 6. Allman ES, Rhodes JA. Mathematical Models in Biology. An Introduction. Cambridge University Press, Cambridge, 2003. 386 p. 7. Pevsner J. Bioinformatics and functional genomics. 3rd edition. Wiley Blackwell, UK. – 2015- 1116 p. ISBN 978-1-118-58178-0. 8. https://www.hsls.pitt.edu/obrc/
Тривалість курсу	Один семестр
Обсяг курсу	Лекції – 32 год, практичні – 32 год, самостійна робота – 26 год; разом – 90 год (3 кредитів ECTS)
Очікувані результати навчання	<p>Після курсу бакалавр буде знати:</p> <ul style="list-style-type: none"> - основні бази даних НАП, принципи функціонування алгоритмів вирівнювання НАП, і спектр питань щодо структури, функції та еволюції НАП, на які можна шукати відповіді із застосуванням біоінформатичних веб-ресурсів і програм; - методи філогенетичної реконструкції на основі НАП; <p>вміти:</p> <ul style="list-style-type: none"> - користуватись базами даних, де зберігаються нуклеотидні та амінокислотні послідовності, інформація про структури геномів, їхню експресію (транскриптомні дані – генні чіпи і RNAseq) та відповідні протеоми; - порівнювати НАП з гомологічними послідовностями за допомогою методів попарного і множинного вирівнювань; оперувати

	<p>паттернами і профілями;</p> <ul style="list-style-type: none"> - виявляти регуляторні послідовності у геномах – повтори, паліндроми, консервативні мотиви; передбачати функціональність гена (білка) на основі аналізу консервативних доменів і каталітичних центрів; - користуватись методами передбачення і моделювання структури білків; здійснювати молекулярно-філогенетичний аналіз.
<p>ЗК, ФК, ПРН</p>	<p>Курс розроблено так, щоб сформувати у студентів <u>загальні і фахові компетентності</u>:</p> <p>ЗК01. Здатність застосовувати знання у практичних ситуаціях.</p> <p>ЗК04. Навички використання інформаційних та комунікаційних технологій.</p> <p>ЗК05. Здатність вчитися і оволодівати сучасними знаннями.</p> <p>ФК1. Здатність використовувати знання з математики та фізики в обсязі, необхідному для досягнення інших результатів освітньої програми.</p> <p>ФК2. Здатність використовувати ґрунтовні знання з хімії та біології в обсязі, необхідному для досягнення інших результатів освітньої програми.</p> <p>ФК14. Здатність використовувати сучасні автоматизовані системи управління виробництвом біотехнологічних продуктів різного призначення, їх технічне, алгоритмічне, інформаційне і програмне забезпечення для вирішення професійних завдань.</p> <p>ФК16. Здатність використовувати бази даних про геноми живих організмів, їхні протеоми, транскриптоми тощо при плануванні, проведенні та оптимізації біотехнологічних досліджень, використовувати методи біоінформатики для розробки біотехнологій.</p> <p>ФК17. Здатність планувати і проводити досліди з конструювання, вивчення, селекції та зберігання штамів мікроорганізмів – промислових продуцентів комерційно важливих біотехнологічних продуктів, у тому числі трансгенних організмів за допомогою методів клітинної і генетичної інженерії, аналізувати їхні результати, а також опрацьовувати способи їх ефективного використання в межах біотехнологічних виробництв.</p> <p><u>Програмні результати навчання:</u></p> <p>ПР1. Вміти застосовувати сучасні математичні методи для розв’язання практичних задач, пов’язаних з дослідженням і проектуванням біотехнологічних процесів. Використовувати знання фізики для аналізу біотехнологічних процесів.</p> <p>ПР24. Вміти користуватися базами даних, в яких зберігається інформація про геноми живих організмів, їхні протеоми, транскриптоми тощо при плануванні, проведенні та оптимізації біотехнологічних досліджень, використовувати методи біоінформатики для розробки біотехнологій.</p>

	<p>PR25. Вміти планувати і проводити дослідження з конструювання, вивчення, селекції та зберігання штамів мікроорганізмів – промислових продуцентів комерційно важливих біотехнологічних продуктів, у тому числі трансгенних організмів за допомогою методів клітинної і генетичної інженерії, аналізувати їхні результати, а також опрацьовувати способи їх ефективного використання в межах біотехнологічних виробництв.</p>
Ключові слова	Математичні моделі в біології, множинні і попарні вирівнювання, моделі Маркова, філогенетичні реконструкції, мовні моделі (AlphaFold, ESM-3), бази НАП, тривимірних структур білків.
Формат курсу	Очний або дистанційний
Теми	Наведено у таблиці
Підсумковий контроль, форма	Іспит в кінці семестру. Усний.
Пререквізити	Знання англійської мови на рівні, достатньому для перекладу наукових статей; необхідні знання з основ генетики, біохімії, зоології та ботаніки. Розуміння базових математичних понять (логарифм, частка значень, експонента, відсоткові величини) та теорії імовірностей та статистичного аналізу даних. Базові навички роботи з комп'ютером. Наявність комп'ютера/смартфона з підключенням до інтернету (для лабораторних занять у випадку дистанційного формату навчання).
Навчальні методи та техніки, які будуть використовуватися під час викладання курсу	Лекції, пояснення, виконання завдань на практичних заняттях.
Необхідне обладнання	Персональний комп'ютер, загальноживані комп'ютерні програми і операційні системи, підключення до мережі Інтернет
Критерії оцінювання (окремо для кожного виду навчальної діяльності)	<p>Виконання завдань упродовж семестру/іспит – 50/50</p> <p>За змістом перших дев'яти лекцій буде виконано поточний контроль знань у вигляді написання модуля. В модуль входять: визначення термінів (10 балів), два питання (по 6 б. кожне), одна схема чи таблиця, яку треба заповнити/зобразити (8 б.). Максимальна оцінка за модуль – 20 балів. Написання модуля обов'язкове.</p> <p>Ще 30 балів студент може набрати упродовж семестру за виконання шести контрольних завдань упродовж практичних занять (Бази даних, BLAST, MSA, WebLogo, Phylo1, Phylo2).</p> <p>Сумарний бал за модуль і за виконання контрольних завдань під час практичних занять має становити не менше 25, у такому співвідношенні: не менше 5 за модуль і не менше 20 за практичні.</p> <p>На іспиті (50 б.) – набір питань аналогічно до модуля; до термінів (10 б.), питань і схем (3 по 10 б.) додаються тести (2 по 5 б.). Письмова підготовка на протязі не більше 30 хв, далі усна відповідь. На іспит виноситься весь матеріал курсу</p> <p>Жодні форми порушення академічної доброчесності (https://www.lnu.edu.ua/wp-content/uploads/2019/06/reg_academic_virtue.pdf) не толеруються.</p>
Питання до екзамену	1. Моделі, що описують частоту зустрічності “слів” у генетичних послідовностях – Бернуллі і ланцюги Маркова.

2. Консервативні і неконсервативні заміщення у попарних вирівнюваннях, способи їхнього оцінювання; підходи до уведення у вирівнювання прогалин
3. PubMed – стратегії пошуку бібліографічних даних, значення ідентифікаторів статей
4. Структура флет-файлу GenBank
5. Національний центр біотехнологічної інформації США (NCBI) – структура і функції
6. Теорія прийнятних точкових мутацій (PAM) М. Дейгоф
7. Опишіть процес побудови позиційно-специфічних рахункових матриць (PSSM).
8. Алгоритми динамічного програмування у попарному вирівнюванні.
9. Основні терміни і теоретичні засади попарного вирівнювання
10. Опишіть етапи прогресивного принципу множинного вирівнювання
11. Моделі еволюції нуклеотидних послідовностей
12. Моделі Маркова в аналізі генетичних послідовностей
13. Способи опису складності НАП та районів з низькою складністю. Біологічне значення НАП низької складності.
14. Моделі заміщення в кодонних послідовностях
15. Опишіть основні елементи сторінки результатів BLAST
16. Підходи до уведення прогалин у попарні й множинні вирівнювання
17. Принципи побудови і використання прихованих моделей Маркова в аналізі НАП
18. Статистична оцінка попарних вирівнювань. Теорема Карліна-Альтшуля
19. Як розуміти унітарні й емпіричні системи обчислення рахунків вирівнювань з точки зору теорії інформації? Наведіть приклади. Теорема Альтшуля
20. У рівнянні з теореми Карліна-Альтшуля число очікування E прямо пропорційне простору пошуку (розміру бази даних) і обернено рахунку вирівнювання S . Тобто, у більших базах імовірність виявити випадкові збіги мала б зростати. Однак на практиці більші бази даних приводять до вирівнювань з дуже низьким E . Чому?
21. Які підходи використовують до оцінювання розривів (прогалин) у попарних вирівнюваннях?
22. Основні параметри опису попарного вирівнювання: S , S' , E , P , ідентичність ID , подібність SI
23. НАП з точки зору інформації: інформаційний вміст, символічне повідомлення, частотний розподіл символів, імовірність зустрічності символів/слів у послідовності.
24. Параметри налаштування програми BLAST
25. PAM-матриці і спосіб їхньої побудови
26. Опишіть принципи побудови механістичних та емпіричних матриць заміщень; що відмінного і спільного між ними.
27. Принцип побудови матриць BLOSUM, їхні відмітні властивості (порівняно з PAM).
28. Відмінні і спільні риси паттернів, позиційно-специфічних матриць і прихованих моделей Маркова
29. Чому не існує не одна, а серія матриць PAM або BLOSUM? Як

	<p>обчислюють матрицю PAM250? Для яких потреб слід використовувати матрицю PAM20?</p> <p>30. Основні властивості моделей еволюції нуклеотидних послідовностей.</p> <p>31. Який біологічний зміст несе уведення розривів (прогалин) у попарні вирівнювання? Чи можна переставляти місцями позиції вирівнювання, і якщо так – то який біологічний процес відображає така маніпуляція НАП</p> <p>32. Принципи дотплот-аналізу НАП</p> <p>33. Що спонукало дослідників до розробки емпіричних підходів до оцінки вирівнювань амінокислотних послідовностей? Чому емпіричні підходи не набули поширення для нуклеотидних послідовностей?</p> <p>34. Спільне і відмінне в попарному і множинному вирівнюваннях</p> <p>35. Стисло опишіть моделі, які створюють на основі множинного вирівнювання НАП. Що в них відмінного?</p> <p>36. Еволюційні засади попарного вирівнювання. Основні терміни.</p> <p>37. Поясніть, що таке позиційно-незалежні та позиційно-специфічні рахунки вирівнювання, наведіть приклади їхнього використання в аналізі НАП</p> <p>38. Концепція псевдорахунків у біоінформатиці – приклади її використання</p> <p>39. Опишіть відомі вам способи множинного вирівнювання НАП</p> <p>40. Принцип функціонування алгоритму пошуку оптимального глобального вирівнювання (Нідельмана-Ванча)</p> <p>41. Відмінність між алгоритмами глобального і локального вирівнювання НАП</p> <p>42. За якими ознаками певну модель чи процес можна віднести до Марковського?</p> <p>43. Яку роль відіграють константи λ й K в рівнянні для обчислення числа E?</p> <p>44. Етапи побудови позиційно-специфічної рахункової матриці</p> <p>45. Моделі оцінки частот символів/слів у НАП</p> <p>46. Вичерпні та евристичні підходи до попарного вирівнювання НАП.</p> <p>47. Порівняйте позиційно-специфічні матриці й приховані моделі Маркова як методи опису множинних вирівнювань.</p> <p>48. ДНК- і білкові логотипи – принцип побудови, та інформація, яку він містить</p> <p>49. У чому полягає складність побудови множинних вирівнювань? Які є способи оцінки їхньої якості?</p> <p>50. Принцип функціонування алгоритму BLAST.</p> <p>51. Опишіть, як зміна налаштувань програми BLAST впливає на результат пошуку гомологів?</p> <p>52. Прогресивний та ітеративний принципи множинного вирівнювання</p> <p>53. Які фактори ускладнюють безпосереднє використання даних про частоти появи мутацій у ДНК для коректного опису її еволюції?</p> <p>54. Основні етапи побудови і використання позиційно-специфічних вагових матриць</p> <p>55. Можливості й обмеження методів попарного і множинного</p>
--	---

	<p>вирівнювання для виявлення гомологічних НАП</p> <p>56. Які дані містить сторінка результатів BLASTP?</p> <p>57. Основні етапи пошуку оптимального локального вирівнювання за алгоритмом Сміта-Уотермана</p> <p>58. Еволюційні засади філогенії</p> <p>59. Основні поняття у галузі філогенетичної реконструкції</p> <p>60. Яку інформацію містить філогенетичне дерево, а яку – не містить?</p> <p>61. Основні елементи філогенетичного дерева, взаємозв'язок між ними</p> <p>62. Вибір даних для філогенетичної реконструкції</p> <p>63. Що таке модель еволюції у філогенетичній реконструкції і яке її значення?</p> <p>64. Опишіть основні етапи філогенетичної реконструкції</p> <p>65. Методи статистичної оцінки філогенетичних дерев</p> <p>66. Підхід до філогенетичної реконструкції: з'єднання сусідів (NJ)</p> <p>67. Підхід до філогенетичної реконструкції: максимальної ощадності (MP)</p> <p>68. Підхід до філогенетичної реконструкції: максимальної вірогідності (ML)</p> <p>69. Чому дерево-провідник з прогресивних підходів до множинного вирівнювання не є філогенетичним деревом?</p> <p>70. У чому полягає суть курування вихідного множинного вирівнювання, що передує філогенетичній реконструкції?</p> <p>71. На чому ґрунтується суть пошуку мотивів ДНК?</p> <p>72. Принцип функціонування алгоритму максимізації очікування (EM)?</p> <p>73. Принцип функціонування програми MEME</p> <p>74. Поясніть поняття родина, фолд, клас білка (за системою SCOP)</p> <p>75. Поясніть принципи пошуку гомологів за допомогою програм BLAST й HHPred</p> <p>76. Чому порівняння первинних і третинних структур генетичних послідовностей дає різний результат?</p> <p>77. Практичне використання філогенетичного аналізу</p> <p>78. В чому полягає принцип зважування генетичних послідовностей у моделях множинних вирівнювань?</p> <p>79. Моделі заміщення в нуклеотидних і кодонних послідовностях, їхні особливості порівняно з моделями амінокислотних заміщень</p> <p>80. AlphaFold: принцип роботи, застосування у дослідженнях</p> <p>81. Програма Mol*Star</p>
Опитування	Анкету-оцінку з метою оцінювання якості курсу буде надано по завершенню курсу (https://education-quality.lnu.edu.ua/)

Таблиця

Схема курсу «Біоінформатика». Форма навчання - денна

Тиж-день	Тема занять (перелік питань)	Форма діяльності та обсяг годин	Додаткова література / ресурс для виконання завдань (за потреби)	Термін виконання
1	Вступ. Засади біоінформатики. Бази даних.	Лекції – 2 год. Практичні – 2 год. Самостійна робота – 3 год	http://rosalind.info/problems/list-view/ .	1 тиждень

2,3	Математичні моделі	Лекції – 4 год, Практичні – 4 год. Самостійна робота – 3	https://www.bv-brc.org/	2 тижні
4,5,6	Попарне вирівнювання НАП	Лекції – 6 год, Практичні – 6 год, Самостійна робота – 3		3 тижні
7	Множинне вирівнювання НАП	Лекції – 2 год, Практичні – 2 год. Самостійна робота – 2		1 тиждень
8, 9	Моделі на основі множ. вирівнювань	Лекції – 4 год, Практичні – 4 год. Самостійна робота – 3	https://toolkit.tuebingen.mpg.de/tools/hhpred	2 тижні
10, 11, 12, 13	Філогенетична реконструкція	Лекції – 8 год, Практичні – 8 год. Самостійна робота – 5	https://phylogeny.fr https://evolution.berkeley.edu/evolibrary/search/topics.php?topic_id=15.	4 тижні
14	Пошук паттернів та операторів	Лекції – 2 год, Практичні – 2 год. Самостійна робота – 3	https://meme-suite.org/meme/	1 тиждень
15	Бази й аналіз білкових структур	Лекції – 2 год, Практичні – 2 год. Самостійна робота – 2	https://www.rcsb.org/3d-view	1 тиждень
16	Бази й аналіз структур РНК	Лекції – 2 год, Практичні – 2 год. Самостійна робота – 2		1 тиждень

Автор

Богдан ОСТАШ

"Погоджено"

Голова методичної ради
біологічного факультету
Віталій ГОНЧАРЕНКО

"*Віталій*" *Віталій* 2025 р.

Гарант ОНЦ «Біотехнології та біоінженерія»
Віктор ФЕДОРЕНКО

29 08. 2025 р.